

second russian bourgeois-democratic revolution (February 1917), the Ukrainian national-democratic revolution (March 1917) and the russian social-democratic (proletarian) revolution (October 1917). The purpose of the research was to generalize the materials of the institution's damaged (1917) fund, establish its current contents and introduce rare printed sources from national history into scientific circulation. The research used literature written by contemporaries, eyewitnesses and direct leaders of the revolutionary events of a century ago. The source base of this study is scientific works, polemical treatises, memoirs, and works of art that were published in Ukraine in 1917.

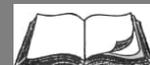
Keywords: publishing house "Friend of the People"; printing house of S. V. Kulzhenko; publishing company "Chas"; monarchy; empire; Romanov dynasty; World War I; bourgeois-democratic revolution; national self-determination

References

1. *Posledniy samoderzhets. Istoriya zhizni i tsarstvovaniya imperatorskoy Rossii Nikolaya*. (1917). Khar'kov: Drug naroda.
2. Korolenko V. (1917). *Padeniye tsarskoy vlasti*. Poltava: Tipografiya "Khutoryanin" Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva.
3. Dedushka Taras. (1917). *Pravdivaya istoriya o russkikh tsaryakh (v stikhakh)*. Odessa: Tekhnik.
4. Gorelik I. A. (1917). *Potemkinskiye dni (vospominaniya potemkintsev)*. Odessa: [b. i.].
5. Shishko L. (1917). *Rasskazy po russkoy istorii v 3-kh ch.* Ch. 3. Odessa: Obshcheye izd-vo Odesskiye novosti i Trud.
6. Afanas'yev G. Ye. (1917). *Angliyskaya revolyutsiya 1688. Russkaya revolyutsiya 1917*. Kiev: Tipografiya S. V. Kul'zhenko.
7. Rodshteyn I. (1917). *Rossiya na krayu gibeli*. Kiev: Respublikanskoye izdatel'stvo.
8. Bogdanovich T. (1917). *Velikiye dni revolyutsii 23.02—12.03.1917*. Odessa: Tipo-litografiya shtaba okruga.
9. Sadovskiy M. (1917). *Spomini z rosíys'ko-turets'koí vîyni 1877—1878 rr.* Kyiv: Chas.
10. Fedorchenko S. (1917). *Narod na voyne. Frontovyye zapisi*. Kiev: Izdaniye izdatel'skogo podotdela Komiteta Yugo-Zapadnogo fronta Vserossiyskogo zemskogo soyuza.

Надійшла до редакції 12.09.2025

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.11\(352\).39-47](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.11(352).39-47)
УДК 02(100+477):[098.3:614.841]:316.75(045)

Михайло Онищук,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу книжкової
індустрії та медіа Книжкової палати України
zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0002-1340-1538>

Марина Ганечко,

старша наукова співробітниця відділу
моніторингу книжкової індустрії та медіа
Книжкової палати України
zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0009-0001-6928-0376>

Полум'я над сторінками: спалена книга як мовчазна жертва ідеології

Статтю присвячено дослідженню багатоміжової історії знищення книг. Спалену книгу розглянуто не лише як результат фізичної втрати інформації, а і як трагічний символ ідеологічної боротьби та геноциду культурної спадщини. Проаналізовано причини та наслідки цілеспрямованого вилучення й знищення літератури в різні історичні періоди; наголошено на її значенні як об'єкта контролю, інструменту пропаганди та мішені для придушення вільнодумства.

Особливу увагу приділено символічній ролі спаленої книги як мовчазного свідка ідеологічної непримиренності, потужного заклик до захисту інтелектуальної свободи, культурного розмаїття, потреби збереження культурної спадщини.

Окремо розглянуто український контекст — від імперських заборон і радянської цензури до сучасного знищення бібліотек під час війни. Висвітлено традиції опору та відродження: від самвидаву до цифрового збереження літературної спадщини. Констатовано, що книга в українській історії постає символом гідності й культурного спротиву.

Наголошено на потребі осмислення наслідків втрат бібліотечних фондів та актуалізації завдання збереження культурної пам'яті в сучасному інформаційному просторі.

Ключові слова: знищення книг; спалення книг; ідеологія, цензура; символізм; контроль думок; інтелектуальна свобода; культурна репресія; символ фенікса

Постановка проблеми. Навмисне знищення книг протягом історії людства є не лише актом фізичного вандалізму, а й потужним символом ідеологічної боротьби, що призводить до безповоротної втрати знань, культурної спадщини та різноманіття думок, перетворюючи їх на попіл. Дослідження цього явища є критично важливим сьогодні, в епоху інформаційної війни та поляризації, адже аналіз історичних фактів знищення літератури допомагає усвідомити механізми цензури, мотивації, довготривалі наслідки для розвитку цивілізації, актуальність цієї проблеми в сучасному інформаційному суспільстві, цінність вільного обміну думками та необхідність збереження культурної спадщини від руйнівного впливу догматизму в будь-якій формі, зокрема й у цифровому просторі, що обумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз досліджень і публікацій. Феномен спалення книг як інструменту ідеологічного контролю привертає увагу дослідників гуманітарних наук. У монографії R. Ovenden простежено історію цілеспрямованого знищення знань від античності до сучасності, проаналізовано політичні, релігійні та культурні мотиви таких дій [1]. У статті L. Boissoneault у *Smithsonian Magazine* подано широкий історичний контекст бібліоциду — від Цінь Шихуана (213 р. до н. е.) до цифрової цензури, а в матеріалі T. Biscontini на ресурсі EBSCO описано факти нацистських спалень понад 20 тис. книг у 1933 р. як спроби "очищення" культури [2; 3]. R. Knuth висвітлює випадки знищення бібліотек тоталітарними режимами XX ст. [4]. У сучасному контексті автори трактують спалення книг як вияв протесту чи цензури. Зокрема, I. Crouch у *The New Yorker* аналізує резонанс довкола "Книги негрів" Л. Гілла в Нідерландах, а B. Levin у *Vanity Fair* — приклади заборон книжок у школах Вірджинії [5; 6].

Українські дослідники також приділяють увагу цій тематиці. М. Тимошик розглядає вплив наслідків знищення українських книжкових зібрань на формування національної ідентичності [7]. В Українській бібліотечній енциклопедії згадано про втрати книгозбірень Києво-Печерської лаври (1718) та Києво-Могилянської академії (1780) [8]. У радянський період активно знищували "шкідливу" літературу, і цей аспект досліджувала О. Дзира на прикладі фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [9]. Ю. Ко-

лісник аналізує механізми політичної цензури в радянській пресі [10]. Питання втрат бібліотек та архівів під час російсько-української війни на міжнародному рівні висвітлювала Х. Бондарєва [11]. О. Федотова досліджувала спалення книг як інструмент ідеологічної боротьби та символ придушення національної ідентичності, розглядаючи бібліокластію як одну з форм цензурного контролю [12]. С. Зворський у статті "Стирання слова" оцінює такі дії як акт культурної агресії [13].

Подальші дослідження окресленої проблеми допоможуть краще зрозуміти механізми культурних репресій і важливість захисту свободи слова в сучасному суспільстві.

Мета статті. Бібліокластію, або знищення книг через спалення, розглянуто у статті як глибоко символічний вчинок, спрямований на руйнування знань, світоглядних парадигм і культурної самобутності в контексті панування тоталітарних ідеологій. Дослідження спрямовано на всебічне вивчення цього явища як інструменту ідеологічного контролю. У центрі уваги перебувають історичні прецеденти спалення книг, їхні першопричини, механізми реалізації та далекосяжні наслідки для суспільства, культурної спадщини, суспільної свідомості й фундаментальних етичних принципів цивілізації. Особливу увагу приділено інтерпретації спаленої книги як потужного знаку та мовчазного свідка боротьби за домінування над свідомістю, засобу викорінення культурної пам'яті й інтелектуальної свободи. У цьому контексті важливим є осмислення досвіду України, де нищення книжкової культури поєднувалося з тривалим спротивом — від збереження заборонених текстів до сучасних практик відновлення національної літературної традиції в умовах війни й інформаційного протистояння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж століть людство створювало книжки як носії знань, культурної спадщини й історичної пам'яті, але водночас і нещадно знищувало їх. Від глиняних табличок до електронних книг шлях збереження інформації був результатом багатовікової копіткої праці та супроводжувався не лише досягненнями, а й болючими втратами. Війни, ідеологічний тиск, релігійна нетерпимість і політична ворожнеча зумовлювали використання бібліокластії як способу підкорення народів і придушення їхньої ідентичності.

Книга завжди відігравала головну роль у розвитку цивілізації, сприяючи поширенню знань, формуванню культурних цінностей і збереженню колективної пам'яті. Водночас закарбована й трагічна історія її знищення — спалені бібліотеки, конфісковані видання, публічні аутодафе. Від давнього Китаю до тоталітарних режимів XX ст. бібліоцид став символом ідеологічної боротьби з вільною думкою й прагненням контролювати свідомість.

В історії людства неодноразово відбувалося фізичне винищення книг для досягнення політичних чи релігійних цілей, і це системне явище потребує глибокого осмислення. У сучасних умовах війна РФ проти України супроводжується руйнуванням бібліотек і музеїв, а отже це питання знову набуває надзвичайної актуальності.

Історичні причини знищення книг

Ранні спалення: від Античності до Середньовіччя. Практика знищення небажаних книг має глибоке коріння. Один із найбільш ранніх випадків бібліокластії датовано 213 р. до н. е. Імператор Китаю Цінь Ші Хуанді наказав спалити книги й закопати живцем учених. Було знищено твори науки, медицини, сільського господарства, конфуціанських класиків, історичні записи (окрім історії династії Цінь) та філософські праці. Страчено близько 500 учених, ще тисячі зазнали репресій. Це був один із перших прикладів державного знищення інтелектуальної спадщини в історії [16].

В античному світі знаходимо свідчення цілеспрямованого знищення текстів, які суперечили панівним релігійним чи політичним поглядам. Згадки про спалення єретичних книг у Стародавньому Єгипті, знищення філософських праць, автори яких критикували владу в античній Греції, свідчать про розуміння потенційної сили слова та прагнення контролювати інформаційний простір.

Одним із найвідоміших прикладів є ймовірне знищення значної частини Александрійської бібліотеки — одного з найбільших центрів знань античного світу. Хоча точні обставини та масштаби втрат залишаються предметом дискусій серед істориків, різні джерела вказують на пожежі під час римських завоювань і пізніших політично-релігійних конфліктів як можливі причини загибелі цінних сувоїв. Руйнування чи спалення бібліотек у Стародавньому світі часто було наслідком політичної нестабільності, війн і боротьби за владу, а нищення культурних центрів

противника розглядали як спосіб підірвати його інтелектуальну та духовну міць.

У ранньому Середньовіччі, після падіння Римської імперії, втрати книжкових фондів були пов'язані з варварськими вторгненнями та загальним занепадом культурного життя в окремих регіонах Європи. Хоча монастирі відіграли важливу роль у збереженні частини античної спадщини завдяки переписуванню книг, значну кількість давніх текстів було безповоротно втрачено. Релігійні мотиви також призводили до вилучення й знищення книг, особливо язичницьких, єретичних, богохульних або таких, що загрожували чистоті віри.

У період Середньовіччя церква відігравала головну роль у збереженні інтелектуального життя й одночасному контролі над ним. З поширенням ересі й інакості сформувалася інституція цензури, спрямована на вилучення та знищення книг, які вважали небезпечними для віри. Кульмінацією цієї боротьби стала діяльність інквізиції, котра використовувала публічні спалення книг як символічний акт очищення від "єретичних" ідей і залякування вірян. Ці багаття стали метафорою боротьби з вільнодумством і спробою встановити жорсткий ідеологічний контроль. Водночас варто зазначити, що саме завдяки монастирським бібліотекам було збережено значну частину античної та ранньосередньовічної літератури. Переписуючи й зберігаючи стародавні рукописи, монахи фактично врятували для нащадків цінні знання з філософії, науки та літератури.

Випадки спалення книжок траплялися і в юдаїзмі. Після того як у 1234 р. противники Маймоніда — єврейського філософа та богослова — звернулися до інквізиції з проханням розслідувати ересь, кати-ченці спалили його твори. У XVIII ст. у деяких єврейських громадах спалювали як єретичні книги Моше Хаїма Луцатто та Мозеса Мендельсона.

Знищення у вогні буддійських сутр практикували у школі дзен, але це було не виявом фанатизму, а радше прагненням спонукати учня до "просвітління". Вважалося, що його слід шукати не в культових предметах і релігійних символах, а в "істинній природі" людини, яка і є "природою Будди" [16].

Інквізиція часів Середньовіччя стала одним із найжорстокіших інструментів цензури, а спалення книг нарівні з людськими жертвами — публічною демонстрацією сили й нетерпимості до інакомислення.

Епоха Відродження та Реформації, попри розквіт гуманізму та наукової думки, також не змогла повністю уникнути практики знищення книг. Релігійні війни та конфлікти між католиками й протестантами супроводжувалися актами взаємного спалення ворожої та небезпечної для віри літератури. Ці показові "покарання" мали на меті не лише знищити фізичні об'єкти, а й стерти з пам'яті цілі пласти культурної й інтелектуальної спадщини. Винахід друкарства Й. Гутенбергом у середині XV ст. мав подвійний вплив: з одного боку, сприяв збільшенню доступності книг і поширенню знань, з іншого — потенційно зростали й масштаби бібліокластії, оскільки можна було знищити значно більшу кількість примірників крамольних книг.

XX століття та новий час. XX ст. було періодом безпрецедентного за масштабами та жорстокістю знищення книг, особливо в контексті панування тоталітарних ідеологій. У нацистській Німеччині публічні спалення книг у 1933 р. стали жахливим символом ідеологічної нетерпимості та прагнення до тотального контролю над думками й свідомістю громадян, актом варварства, вандалізму та ненависті до інтелектуальної свободи, символічним очищенням культурного простору від "небажаних" ідей. Близько 25 тис. книг авторів єврейського походження, ліберальних, пацифістських та інших "неарійських" поглядів було кинуте у вогонь. Під заборону потрапили сотні творів німецької й світової літератури, наукові праці З. Фрейда та А. Ейнштейна. Переслідування митців швидко перетворилося на полювання на всіх незгодних із режимом і зрештою призвело до масового геноциду — Голокосту [15; 16]. Подібні практики цензури та знищення літератури були поширеними й за інших тоталітарних режимів, для яких контроль над інформацією та думками був головним елементом утримання влади.

У Радянському Союзі під жорсткою цензурою опинилася значна частина літературної спадщини. Книги письменників, оголошених "ворогами народу", дисидентів та опозиціонерів, чий погляд розходився з офіційною ідеологією, твори, що не відповідали партійній лінії, вилучали з бібліотек, знищували, авторів піддавали переслідуванням, а на згадування їхніх імен чи книг накладали табу.

Культурна революція в Китаї також супроводжувалася масовим знищенням "буржуазних" або "феодальних" книг.

У контексті діяльності тоталітарних режимів бібліоцид не був випадковим актом вандалізму, а навпаки — слугував системним інструментом ідеологічного контролю, що виконував низку основних функцій. Передусім він став засобом усунення альтернативних ідей: вилучення з обігу літератури, яка суперечила офіційній доктрині або підривала авторитет влади, та позбавлення суспільства доступу до іншої думки. Одночасно це сприяло ліквідації інтелектуальної опозиції — знищення творів, що містили критичні або незалежні погляди, давало змогу боротися з інакомисленням на ідеологічному рівні.

Такий підхід мав на меті створення ідеологічно однорідної свідомості: штучний інформаційний вакуум заповнювали пропагандистськими матеріалами, що формували "правильний" світогляд. Публічні акти спалення книг, окрім практичного значення, також виконували символічну функцію — вони демонстрували повний контроль держави над культурним та інтелектуальним простором, були актом символічного утвердження влади. Крім того, ці дії часто подавали як акти очищення суспільства від "шкідливих" ідей, що нібито загрожували моральному чи політичному порядку. Нарешті, вони виконували роль інструмента залякування: публічне знищення книг було частиною стратегії психологічного терору, спрямованого на придушення вільнодумства та недопущення критики режиму.

Світові війни XX ст. також призвели до величезних втрат культурної спадщини, зокрема й книжкових фондів. Бомбардування міст, руйнування бібліотек та архівів, цілеспрямоване знищення культурних цінностей окупантами стали трагічною реальністю, спричинивши безповоротну втрату мільйонів видань. Сплановане винищення культурного фонду часто становило частину стратегії підриву національної ідентичності ворога.

З початком Другої світової війни нацисти показово спалювали книжки на окупованих територіях. Значних втрат зазнали бібліотеки й архіви в Польщі, Радянському Союзі й інших країнах, окупованих гітлерівською Німеччиною. Руйнування були масштабними та мали довготривалі наслідки для культурної спадщини багатьох країн. Варто згадати знищення бібліотеки Київського державного університету під час німецької окупації, коли було втрачено сотні тисяч цінних видань.

У південних районах України, окупованих Румунією, загарбники знищували бібліотечні

книжки та навіть грамплатівки всіма мовами, за винятком румунської [8].

Окрім прямого знищення під час бойових дій, окупанти часто вивозили цінні книжкові зібрання до Німеччини. Після звільнення території багато бібліотек лежали в руїнах, а їхні фонди були частково або повністю втрачені.

Після завершення Другої світової війни 1946 р. іранські урядові війська придушили підтримувані СРСР курдські й азербайджанські сили, зокрема курдську Республіку Мехабад. Унаслідок цього в багатьох курдських районах було спалено всі книги курдською мовою, заборонено її викладання у школах і закрито курдські видання. Така сама доля спіткала й азербайджанську літературу на території самопроголошеного Азербайджанського Народного Уряду на півночі Ірану [14].

Варто також згадати про руйнування бібліотек та архівів в Югославії під час Балканських воєн у 1990-х рр., коли цілеспрямовані обстріли цих об'єктів мали стерти культурну ідентичність протидержавних сторін.

Під час воєн чи збройних конфліктів книги часто спалюють цілими бібліотеками й архівами. Наприклад, у ході Боснійської війни 1990-х рр. навмисне знищення Національної та Університетської бібліотек Боснії й Герцеговини в Сараєво стало серйозним ударом по культурній спадщині країни. Понад два мільйони книг, періодичних видань і документів, які відтворювали мультикультурну тканину регіону, було втрачено під час пожежі. Конфлікт в Іраку призвів до розграбування й спустошення бібліотек та архівів по всій країні, зокрема й Національної бібліотеки та архіву в Багдаді. У 2003 р. через пожежі та мародерство було втрачено незліченну кількість рукописів і книг, окремі з яких розповідали про багату історію Іраку — колиски цивілізації. Шкода, завдана цим значним культурним інституціям, стала відчутним бар'єром на шляху до розуміння й оцінювання внеску країни у світову спадщину [17]. Члени угруповання "Ісламська держава" повністю спалили бібліотеку в другому за величиною іракському місті Мосул. Сербська армія обстрілами з артилерії руйнувала бібліотеки в Сараєві, у 2001 р. в Індії спалили Коран, що призвело до масових заворушень по всій країні. У 2006 р. у Німеччині ультраправі націоналісти знищили у вогні "Щоденники Анни Франк", а у 2011 р. у Нідерландах — "Книгу негрів" Л. Гілла [14].

Український контекст

В українському вимірі бібліокластия — це не лише акт варварства, а й інструмент боротьби проти української культури, мови та самобутності. Протягом століть імперські режими, передусім Російська імперія та СРСР, цілеспрямовано й послідовно обмежували використання української мови, забороняли друк творів, написаних українською (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.), закривали українські освітні та наукові установи, знищували пам'ятки національної спадщини та репресували діячів культури, вилучали і спалювали українську літературу. Під час сталінських репресій 1930-х рр. (Розстріляне відродження) було знищено сотні українських митців, бібліотеки очищали від "націоналістичних" видань, які не відповідали офіційній ідеології, спалювали або переробляли на макулатуру, унаслідок чого епохальні твори залишилися без читача. Варварська та деспотична політика супроводжувалася русифікацією й ідеологічною цензурою [13].

У новітній історії, зокрема під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну 2022 р., бібліоцид українських книжок набув загрозливого характеру, а знищення нашої культури знову стало елементом агресивної політики. На окупованих територіях російські війська й адміністрації вилучають і спалюють українську літературу, підручники з історії нашої держави, книги сучасних авторів, а також твори, що підтверджують національну самобутність. Особливо трагічною є ситуація в містах, які зазнали інтенсивних бойових дій: Маріуполі, Харкові, Чернівці, Сіверськодонецьку та інших.

Руйнування бібліотек, університетських книжкових фондів, приватних колекцій призвело до безповоротної втрати великої кількості цінних видань. Окрім фізичної ліквідації, спостерігаються випадки вивезення раритетних книжкових колекцій з окупованих територій до РФ, що також є формою культурних репресій. Такі дії становлять не лише воєнний злочин, а й свідому спробу знищити культурну пам'ять і витіснити українську ідентичність із публічного та освітнього просторів, що є частиною ширшої політики культурного геноциду.

Багато бібліотечних фондів в Україні стали недоступними для читачів через пошкодження від ракетних ударів та бойових дій, і доля цих зібрань залишається невідомою. Попри небезпеку, українські бібліотекарі, волонтери та громадські організації активно працюють над

збереженням книжкових фондів: здійснюють евакуацію літератури з небезпечних регіонів, оцифровують раритетні та цінні видання, створюють онлайн-архіви для збереження культурної спадщини. Міжнародні організації також надають допомогу у відновленні пошкоджених бібліотек і збереженні культурних цінностей України.

На жаль, варварське ставлення до культурної спадщини залишається актуальною проблемою й у XXI ст. Проте історія свідчить, що спалені книжки не зникають — вони повертаються у нових виданнях, шкільних програмах і серцях читачів. Спалення книжок в Україні стало не лише актом знищення, а й символом того, що українське слово — нездоланне та здатне виживати навіть у найтемніші часи.

Наслідки знищення книг як загроза культурному й інтелектуальному розвитку суспільства

Знищення книг є одним із найрадикальніших способів викорінення культурної пам'яті та контролю над колективною свідомістю суспільства. Це призводить до глибоких і довготривалих наслідків у різних сферах людської діяльності. Насамперед спостерігається інтелектуальна й культурна деградація: разом із втраченими книгами суспільство втрачає й накопичені знання, ідеї, наукові досягнення, що гальмує розвиток освіти, науки, мистецтва та культури.

Окрім того, деформація історичної пам'яті є однією з найнебезпечніших загроз, яку становить знищення літературних і документальних джерел. Загибель автентичних текстів може призвести до перекручення чи навіть повної втрати важливих історичних фактів, унеможливаючи об'єктивне осмислення минулого.

В умовах обмеженого доступу до знань, що виникає внаслідок руйнівних дій, інтелектуальний розвиток майбутніх поколінь суттєво ускладнюється. Нестача широкого спектра джерел перешкоджає формуванню критичного мислення, самостійному аналізу інформації та виробленню незалежної позиції.

Зрештою, посилення ідеологічної монополії є ще одним суттєвим наслідком: викорінення альтернативних поглядів, викладених у літературі, сприяє утвердженню єдиної панівної ідеології, придушує плюралізм думок й унеможливає конструктивний суспільний діалог.

Отже, знищення книг є не лише актом фізичного руйнування носіїв інформації, а й небезпечною загрозою, що призводить до глибоких

культурних, соціальних і політичних трансформацій деструктивного характеру.

Опір знищенню та символ фенікса. Чи відроджується книга після спалення?

Історія людства неодноразово засвідчувала опір знищенню книги як символу культури й людської думки. У різні епохи бібліотекарі, науковці, письменники та пересічні читачі, свідомо ризикуючи життям, рятували цінні рукописи та друковані видання від вогню, цензури чи конфіскації. Таємне збереження книг, створення прихованих бібліотек, переписування заборонених текстів, передавання знань через усну традицію стали виявами мужності й глибокого усвідомлення високої вартості культурної спадщини. Ці дії є прикладом інтелектуального спротиву, що свідчить про нездоланну сутність книги.

Періоди масового знищення книжкових фондів майже завжди супроводжувалися подальшими спробами їх відновлення. Символ фенікса, що відроджується з попелу, якнайкраще ілюструє стійкість книги як носія знань і пам'яті, влучно передає її здатність до нового життя. Навіть зруйнована фізично, книга може оживати через різні форми фіксації й передавання змісту. Збережені фрагменти втрачених книг, переклади, спогади та свідчення очевидців, дослідження істориків ставали основою для реконструкції цілісних наративів. Яскравим прикладом опору стала практика самвидаву в СРСР, коли заборонену радянською владою літературу копіювали вручну або за допомогою друкарських машинок і поширювали в умовах суворої цензури. Це свідчило про жагу до правди й опору системі забуття, прагнення до збереження минулого, активну боротьбу за історичну пам'ять у протистоянні з ідеологічними чи тоталітарними зусиллями стерти цілі шари національної чи світової культури [18].

Не менш важливу роль у збереженні національного слова відігравала українська діаспора, яка в еміграції перевидавала твори репресованих і заборонених авторів, зберігаючи голоси, змушені мовчати вдома. У сучасну цифрову добу функцію фенікса виконують інтернет і цифрові бібліотеки, що стали новітнім щитом проти фізичного знищення інформації.

Ці факти свідчать про незламну здатність книги до відродження — навіть після спроб знищення в часи переслідувань. Вона долає простір, час, вогонь і забуття, залишаючись здатною до оновлення та розповсюдження як живе втілення

людського прагнення до свободи, правди й пам'яті, доводячи своє безсмертя в культурній та історичній перспективі.

Сучасність: нові загрози та форми знищення книг

У сучасному світі, попри значний технологічний прогрес і зростання усвідомлення цінності культурної спадщини, загроза бібліоциду залишається актуальною. Збройні конфлікти, що тривають у різних регіонах світу, призводять до руйнування бібліотек, архівів та освітніх інституцій. Екологічні катастрофи — пожежі, повені, землетруси — становлять серйозні виклики для існування паперових носіїв інформації.

У ХХІ ст. загрози для книг набули нових, не таких очевидних, але не менш руйнівних і небезпечних форм. Якщо в минулому домінували акти фізичного знищення книг: спалення, цензурні заборони, вилучення з бібліотек, притаманні тоталітарним режимам, то сьогодні основну небезпеку становлять цифрові ризики. Це, зокрема, онлайн-цензура, кіберзлочинність, втрата даних, технічні проблеми, маніпуляції алгоритмами та політичні рішення, здатні обмежити або повністю заблокувати можливість здобувати знання.

Цифрові бібліотеки, попри широкий функціонал, вразливі до технічних негараздів, кіберзагроз, вилучення контенту, блокування доступу до окремих матеріалів та юридичних обмежень. Алгоритми модерації, спроможні автоматично вилучати "небажані" матеріали, що суперечить юридичним та етичним критеріям і створює нову форму цифрової цензури, становлять ризики для збереження інтелектуальної спадщини. Ці процеси супроводжуються витісненням друкованих джерел електронними, які позбавлені стабільної матеріальної форми, піддаються редагуванню або можуть зникнути з цифрового середовища.

Постають і додаткові виклики: проблеми сумісності форматів, старіння носіїв, брак єдиної, уніфікованої інфраструктури довготривалого архівування. Ці проблеми актуалізують потребу розроблення ефективних механізмів цифрового збереження культурної спадщини.

Паралельно поширюється ще одна форма інформаційної загрози — дезінформація, яка дедалі частіше витісняє академічні джерела популярними, але ненадійними альтернативами. Захист книг потребує не лише фізичного збереження, а й активної культурної, правової та освітньої боротьби за доступ до верифікованої інформації. Знищення книги в наш час не завжди має форму прямого насильства й часто маскується

під економічну доцільність, технічну модернізацію чи політичну коректність. Тому завдання сучасного суспільства — розпізнавати ці приховані загрози та об'єднати зусилля задля захисту інтелектуальної спадщини людства — не лише архівування, а й етичного контролю за цифровим середовищем, гарантування свободи слова, підтримки відкритого доступу до знань і захисту історичної пам'яті в умовах цифрової реальності [19].

Висновки. Спалена в полум'ї книга — це не лише результат знищення матеріального об'єкта, а й замах на пам'ять, культуру, ідентичність та можливість мислити вільно. В історії людства вогонь ставав знаряддям не тільки очищення, а й придушення: тоталітарні режими ХХ ст., релігійні фанатики, колоніальні імперії — усі прагнули знищити небажані наративи, стерти "неправильні" думки, змусити їх забути чи замінити "правильними". У цьому контексті спалена книга є мовчазною, але потужною жертвою, символом того, що ідеології бояться сили слова більше, ніж зброї.

Водночас історія бібліоциду — це історія спротиву. Кожен випадок знищення книги створює ланцюг протидії: збереження текстів у пам'яті, переписування, приховане книгорозповсюдження, еміграційне книговидання, архівування й оцифровування. Ідеологічні режими, знищуючи книги, лише підсилюють їх значення в очах тих, хто розуміє цінність і потенціал друкованого слова, адже згоріла книга перетворюється на символ свободи думки.

Український контекст надає явищу бібліоциду особливої гостроти. Історія України позначена не лише руйнуваннями та імперськими утисками, а й свідомою політикою винищення культурної спадщини, серед якої книга становила одну з пріоритетних цілей. Знищення бібліотек у радянський період, Розстріляне відродження, вилучення українських видань під час сталінських чисток, заборона "шкідливої" літератури — це ланки однієї тривалої стратегії, спрямованої на мовне й історичне обезголовлення українського народу. У наш час війна з РФ знову повертає українців до цих сторінок: бібліотеки, зруйновані ракетними обстрілами чи свідомо розграбовані окупантами, — це не випадковість, а продовження наступу ідеологічного фронту.

Проте факти знищення книг неодмінно супроводжують приклади відродження. Після кожного акту культурного вандалізму українська книга поверталася — часто потужнішою. Дисци-

дентський самвидав, підпільні бібліотеки в селах, оцифрування української спадщини в еміграції, відновлення видавничих традицій після 1991 р., розвиток незалежного книговидавництва після 2014 р., культурна мобілізація після повномасштабного вторгнення у 2022 р. — усі ці заходи демонструють, що книга в Україні є не лише носієм знань, а й зброєю спротиву, формою самоусвідомлення нації.

У сучасному світі, де цифрова реальність змінює формат існування тексту, спалення книги не обов'язково означає фізичний вогонь. Це може бути алгоритмічне забуття, цензура через видалення з цифрових платформ, заміщення контентом без змісту й глибини. Проте, як і раніше,

книга залишається полем боротьби — за значення, пам'ять, ідентичність. І сьогодні, як і в минулому, збереження книги — це не лише про архіви й полиці, а й про здатність суспільства чинити опір забуттю та облудним вигадкам псевдоісториків.

Отже, полум'я над сторінками — це не кінець, а початок нової розмови про те, що вогонь не лише знищує, а й очищує простір для оновлення. Книга, яка вижила, була переписана чи відтворена, набуває нової сили — як символ незламності, доказ того, що свободу слова й думки можна переслідувати, але не знищити. Українська історія — одне з найпереконливіших цьому свідчень!

Список бібліографічних посилань

1. Ovenden R. *Burning the Books: A History of the Deliberate Destruction of Knowledge*. Cambridge : Belknap Press, 2020. 320 p.
2. Boissoneault L. A Brief History of Book Burning, From the Printing Press to Internet Archives. 3.08.2017. *Smithsonian Magazine*. URL: <https://www.smithsonianmag.com/history/brief-history-book-burning-printing-press-internet-archives-180964697/>.
3. Biscontinini T. Nazi Book Burnings. 2023. *EBSCO*. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/nazi-book-burnings>.
4. Knuth R. *LIBRICIDE: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, CT : Praeger, 2003. 277 p.
5. Crouch I. Heated Debates, Burning Books. 21.06.2011. *The New Yorker*. URL: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/heated-debates-burning-books>.
6. Levin B. Conservatives Are Just Openly Endorsing Book Burning Now. 11.11.2021. *Vanity Fair*. URL: <https://www.vanityfair.com/news/2021/11/virginia-school-board-book-burning?srsId=AfmBOoqqJ5xOY1krkJNvXYGdnomGu8YwjSfEaQ8PhwjXbjUtJkCQHdWQ>.
7. Тимошик М. Історія видавничої справи : підручник. 2-ге вид., випр. Київ : Наша наука і культура, 2007. 495 с.
8. Бібліокластія. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліокластія>.
9. Дзира О. Війна з українською книгою: радянські часи та сучасні реалії. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 59—65.
10. Колісник Ю. В. Засилля політичної цензури в інформаційному просторі УРСР [Архівовано 9 грудня 2017 у Wayback Machine]. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: Журналістика*. 2011. Вип. 35. С. 167—179.
11. Бондарева Х. Комітет ПАРС визнав стирання РФ української культурної ідентичності елементом геноциду. *Європейська правда*. 28.05.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/28/7186922/>.
12. Федотова О. Спалення книг як прояв цензурного контролю над культурою. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 3. С. 44.
13. Зворський С. Стирання слова. 2024. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/znyshchennia-bibliotek/>.
14. Крутов М. Спалення книг: історія та сучасність. 2016. *Суснієство*. URL: <https://ru.krymr.com/a/27491616.html>.
15. United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. Nazi Book Burnings. *Encyclopedia Holocaust*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/book-burning>.
16. Тарасова Д. З кого російський уряд взяв приклад палити книжки. 22.09.2014. *Еспресо*. URL: https://espresso.tv/article/2014/09/22/z_koho_rosiyskyu_uryad_vzyav_pryklad_palyty_knyzhky.
17. Самех Е. Втрачені бібліотеки світу та їхні таємниці: розгадка історичних загадок. 24.04.2024. *Connollycove*. URL: <https://www.connollycove.com/the-lost-libraries-of-the-world/>.
18. Салабан Н. Сам пишу, сам друкую, сам поширюю, сам за це сиджу в тюрмі. 2018. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/samvydav-sam-pyshu-sam-drukuuu-sam-poshyriuiu-sam-za-tse-sydzhu-v-tiurmi/>.
19. Напюрковський М. Електронні книжки не горять. 16.10.2019. *Verbum*. URL: <https://www.verbum.com.ua/10/2019/library-shadows/ebooks-dont-burn/>.

Mykhaylo Onyshchuk,
PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Monitoring the Book Industry
and Media of the Book Chamber of Ukraine

Maryna Hanechko,
Senior Researcher
of the Department of Monitoring the Book Industry
and Media of the Book Chamber of Ukraine

Flames above the pages: a burnt book as a silent victim of ideology

The article is devoted to the study of the centuries-old history of book destruction; the burned book is considered not only as a result of the physical loss of information, but also as a tragic symbol of ideological struggle and genocide of cultural heritage. The causes and consequences of the purposeful seizure and destruction of literature in different historical periods are analyzed; its significance as an object of control, a tool of propaganda and a target for the suppression of free thought is emphasized.

Special attention is paid to the symbolic role of the burned book as a silent witness to ideological intolerance, a powerful call to protect intellectual freedom and cultural diversity, as well as to the need to preserve cultural heritage. The Ukrainian context is separately considered - from imperial bans and Soviet censorship to the modern destruction of libraries during the war. The traditions of resistance and revival are highlighted: from samizdat to the digital preservation of literary heritage. The book in Ukrainian history appears as a symbol of dignity and cultural resistance.

The need to understand the consequences of the loss of library funds and to actualize the task of preserving cultural memory in the modern information space is emphasized.

Keywords: destruction of books; burning of books; ideology; censorship; symbolism; control of thoughts; intellectual freedom; cultural repression; phoenix symbol

References

- Ovenden R. (2020). *Burning the Books: A History of the Deliberate Destruction of Knowledge*. Cambridge: Belknap Press.
- Boissoneault L. (2017). A Brief History of Book Burning, From the Printing Press to Internet Archives. *Smithsonian Magazine*. Available at: <https://www.smithsonianmag.com/history/brief-history-book-burning-printing-press-internet-archives-180964697/>.
- Biscontini T. (2023). Nazi Book Burnings. *EBSCO*. Available at: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/nazi-book-burnings>.
- Knuth R. (2003). *LIBRICIDE: The Regime-Sponsored Destruction of Books and Libraries in the Twentieth Century*. Westport, CT: Praeger.
- Crouch I. (2011). Heated Debates, Burning Books. *The New Yorker*. Available at: <https://www.newyorker.com/books/page-turner/heated-debates-burning-books>.
- Levin B. (2021). Conservatives Are Just Openly Endorsing Book Burning Now. *Vanity Fair*. Available at: <https://www.vanityfair.com/news/2021/11/virginia-school-board-book-burning?srsid=AfmBOoqJ5xOY1krkJNvXYGdnomGu8YwjSfEaQ8PhwjXbjUtJkCQHdWQ>.
- Tymoshyk M. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy*: pidruchnyk. 2-he vyd., vypr. Kyiv: Nasha nauka i kultura.
- Biblioklastiia. (n. d.). *Ukrainska bibliotekna entsyklopediia*. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/article/Biblioklastiia>.
- Dzyra O. (2022). Viina z ukrainskoiu knyhoiu:adianski chasy ta suchasni realii. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 30, pp. 59—65.
- Kolisnyk Yu. V. (2011). Zasyllia politychnoi tsenzury v informatsiinomu prostori URSR [Arkhivovano 9 hrudnia 2017 u Wayback Machine]. *Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriya: Zhurnalistyka*, 35, pp. 167—179.
- Bondarieva H. (2024). Komitet PARIE vyznav styrannia RF ukrainskoi kulturnoi identychnosti elementom henotsydu. *Yevropeiska pravda*. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/28/7186922/>.
- Fedotova O. (2015). Spalennia knyh yak proiav tsenzurnoho kontroliu nad kulturoiu. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 3, p. 44.
- Zvorskyi S. (2024). Styrannia slova. *Chytomo*. Available at: <https://chytomo.com/znyschennia-bibliotek/>.
- Krutov M. (2016). Spalennia knyh: istoriia ta suchasnist. *Suspilstvo*. Available at: <https://ru.krymr.com/a/27491616.html>.
- United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC. Nazi Book Burnings. (n. d.). *Encyclopedia Holocaust*. Available at: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/book-burning>.
- Tarasova D. (2014). Z koho rosiiskyi uriad vziav pryklad palyty knyzhky. *Espresso*. Available at: https://espresso.tv/article/2014/09/22/z_koho_rosiiskyy_uryad_vzyav_pryklad_palyty_knyzhky.
- Samekh E. (2024). Vtracheni biblioteky svitu ta yikhni taiemnytsi: rozghadka istorychnykh zahadok. *Sonnollycove*. Available at: <https://www.connollycove.com/the-lost-libraries-of-the-world/>.
- Salaban N. (2018). Sam pyshu, sam drukuii, sam poshyriuii, sam za tse sydzhu v tiurmi. *Chytomo*. Available at: <https://chytomo.com/samvydav-sam-pyshu-sam-drukuii-sam-poshyriuii-sam-za-tse-sydzhu-v-tiurmi/>.
- Napiurkovskiy M. (2019). Elektronni knyzhky ne horiat. *Verbum*. Available at: <https://www.verbum.com.ua/10/2019/library-shadows/ebooks-dont-burn/>.

Надійшла до редакції 18.07.2025